

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЗАБЕЛІНА Ірина Олегівна

УДК 32.37/.1

**ФОРМИ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ ТА МЕХАНІЗМИ
ЇХ ВРЕГУЛЮВАННЯ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
БОГДАНОВ Володимир Семенович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
декан Черкаського факультету

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ІВАНОВ Микола Семенович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
завідувач кафедри політичних наук;

кандидат політичних наук, доцент
ВАСИЛЬЧУК Євген Олегович,
Черкаський державний технологічний
університет,
доцент кафедри історії України та суспільних
дисциплін

Захист відбудеться 19 грудня 2014 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 18 листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Динаміка процесів, що відбуваються в даний час, їх негативна спрямованість і наслідки свідчать про важливість і підкреслюють актуальність дослідження політичних криз, що обумовлено, насамперед, тим, що в сучасних умовах зростає не тільки кількість політичних криз, а й розширилися їхні масштаби, посилилася їх інтенсивність.

Все частіше, характеризуючи ситуацію в нашій країні як науковці, так й політики вживають термін «криза». Її характеризують в різноманітних аспектах таких, як «політична криза», «економічна криза» та «соціальна криза». Сьогодні в Україні розгортається найтриваліший і найгостріший суспільно-політичний конфлікт за весь період її існування, що веде свій відлік від розпаду СРСР у 1991 році і заснування нових держав. Мають місце історичні події, які несуть у собі не лише заміну політичної команди у владі, але вимогу до зміни порядку суспільних відносин. Про витоки, рушійні сили і наслідки цього багатостороннього конфлікту, що виявився у формі народного повстання, поки що не час робити висновки, адже процеси змін тривають, їхній характер є дуже стрімким. Наразі головним змістом опору є боротьба за громадянські й політичні права. Її результатом має стати відновлення довіри до держави, її інститутів, адже в підвалинах конфлікту – криза держави, яка звузила сферу своєї діяльності до проведення інтересів політичної верхівки і перестала виконувати публічні функції зі створення умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Сучасні тенденції в розвитку суспільних наук обумовлюють необхідність наукового комплексування історії досліджень теорії політичної кризи, осмислення проблем вивчення політичної кризи з позицій як фундаментальної науки, так і в практичному плані. Тому, актуальним є звернення саме до аналізу політичних криз, особливо до питання подальшого прогнозування можливості виникнення нових політичних криз.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» – «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H), безпосередньо пов'язане з комплексною науково-дослідною темою кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія розвитку України в сучасному цивілізаційному просторі».

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в визначенні факторів, які викликають політичні кризові явища задля

подальшого прогнозування та врегулювання політичної кризи в сучасному політичному процесі. Для досягнення мети передбачалося вирішити наступні наукові завдання:

- дослідити поняття та сутність політичної кризи;
- розглянути теорію кризи владних інститутів, як складову кризи суспільства та управління;
- визначити методологічні засади дослідження феномену політичної кризи;
- надати характеристику політичної кризи, шляхом окреслення головних ознак її елементів;
- проаналізувати теорії кризи, катастрофи та динамічного хаосу в політичному розвитку цивілізацій;
- розглянути причинно-факторний комплекс виникнення політичних криз на сучасному етапі;
- провести класифікацію політичних криз за різними підставами;
- здійснити аналіз процесу врегулювання політичних криз;
- охарактеризувати сучасні перспективні методики діагностики та прогнозування кризових явищ в політичному процесі.

Об'єктом дисертації є кризові явища в сучасному політичному процесі.

Предметом дослідження є політичні кризи, в аспекті визначення специфічних ознак та механізмів врегулювання.

Методи дослідження. Методологія даного дослідження складається з сукупності загально-наукових методів та підходів та спеціальних методів. Зокрема, було застосовано історичний, філософський, політологічний, культурологічний та правовий методи для визначення теоретико-методологічних засад діагностики та прогнозування політичної кризи в сучасних умовах політичного розвитку. Для окреслення тенденції розвитку феномену політичної кризи було використано системний, порівняльний, історичний, логічний та аналітичний методи. З позиції структурно-функціонального підходу було проаналізовано функції політичної кризи та складові її елементи. За допомогою системного методу розкрито сутність політичної кризи та інтенсивність її виникнення, встановлені взаємодії владних інститутів влади в разі виникнення політичної кризи та шляхи для можливості простежити, як засоби взаємодії владних інститутів влади в процесі вирішення політичної кризи, так і впливу сучасних тенденцій політичної кризи як системи. На основі методу системного було досліджено поведінку суб'єктів політики в періоду виникнення кризи в суспільстві та в державі, зокрема, їх прояви при різних типах політичної кризи. На основі методу постмодернізму здійснено спробу наближити концепцію політичної кризи до політичної реальності, тобто, застосування цього методу дало можливість вивчити об'єктивні політичні

структури, які детермінують розуміння, осмислення та оцінки суб'єктів політики щодо політичної кризи. Цей метод дав змогу розкрити зміст політичної кризи, виходячи з аналізу політичної ситуації, кризової ситуації, теорії політичної проблеми, а також вибору таких напрямків вирішення політичної кризи, які найбільш повно та адекватно відображають політичну реальність. Використано також методи синергетики, в якості підходів до розуміння соціального порядку та цивілізації.

Наукова новизна одержаних результатів. Дана дисертаційна робота є комплексним дослідженням феномену політичної кризи, яке присвячено теоретичним і практичним проблемам визначення факторів, що викликають політичні кризові явища задля подальшого прогнозування та врегулювання політичної кризи в сучасному політичному процесі. Елементи наукової новизни вбачаються, зокрема, у таких положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

вперше:

- політична криза розглядається як багатофакторна динаміка політичного процесу, яка діє на основі теорії стратегічного реформування суспільства та сталого розвитку в аспекті нової цивілізаційної моделі. Визначається, що усі концепції пов'язані з моделями розвитку, зокрема політичного, і це забезпечує відповідний динамічний тип стабільності. Але, при цьому акцент повинен бути зроблений саме на динаміці процесу, що дозволить вчасно реагувати на виникнення політичної кризи;

- визначено, що основною проблемою для України є не питання про формування політичного процесу в структуру якого не входить політична криза, а питання про визначення комплексної методології діагностування та прогнозування сучасних політичних криз. Це, з одного боку, дасть можливість здійснення переходу сучасної політичної ситуації на більш високий перспективний рівень розвитку, але при цьому, буде забезпечено гармонійність та рівновагу між кризовими явищами та стійкими процесами;

- обґрунтовано, що політична криза є системою, з відповідними структурними елементами, що виконують свої специфічні функції і забезпечують кризовий розвиток. Тобто, саме елементи політичної кризи в процесі взаємодії один з одним забезпечують так званий кризовий розвиток, дають можливість політичній ситуації розвиватися і політична криза переходить із однієї фази до іншої. Саме в такому випадку, можливий перехід до фази вирішення або врегулювання політичної кризи.

уточнено:

- причини та фактори, що впливають на виникнення політичної напруженості. Це дало можливість поетапно розглянути політичну кризу, процес її виникнення, загострення, вирішення тощо;

- категоріальний апарат дослідження політичної кризи. Дається розуміння та характеристика таким поняттям як кризова ситуація, ризик,

політична проблема, політична ситуація, стабільність, напруженість, стійкість системи, рівновага, конфлікт тощо;

– структуру процесу регулювання політичної кризи. Визначається, що врегулювання політичних криз слід розглядати, як цілісну систему до якої включені: вироблення заходів щодо запобігання політичної кризи, розробка та реалізація особливих заходів з управління в умовах кризи з метою його недопущення, подолання, завершення і вирішення, комунікаційна політика в кризових ситуаціях, розробка стратегії і тактики, мінімізація втрат, а також прийняття політичних рішень у кризових ситуаціях.

набули подальшого розвитку:

– теорії та концепції розуміння кризових явищ, зокрема, теорія сталого розвитку, теорія безпеки в умовах глобалізації, теорія катастроф та хаосу, природа влади, циклічні теорії тощо.

– розуміння кризового управління, проблемного управління та антикризового управління, і визначено, що для врегулювання політичної кризи слід застосовувати саме засоби антикризового управління, які є системою управління політичним процесом, яка має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання або усунення несприятливих явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного політичного менеджменту, розробки та реалізації спеціальної програми, що має стратегічний характер, який дозволяє усунути тимчасові труднощі, зберегти і примножити свої політичні позиції за будь-яких обставин, при опорі на власні ресурси.

– методика діагностування та прогнозування політичних криз; зокрема, визначено, що найбільш вдалою є модель Альтмана, яку можна використовувати в якості багатфакторної моделі прогнозування політичних криз, які зазвичай складаються з декілька показників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для удосконалення засобів урегулювання реальних політичних кризових ситуацій в сучасному політичному процесі; теоретичні викладки та практичні рекомендації є корисними для різних суб'єктів політичної діяльності, зокрема для політичних лідерів, представників політичних партій, рухів, політичної еліти та ін.; для більш глибокого осмислення політичних процесів, зв'язків та відносин, що виникають та формуються в політичній системі України.

Матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів з політології, соціології, політичної психології, політичної філософії, спецкурсів у вищих навчальних закладах, наприклад, таких як «Політичні кризи», «Діагностування та прогнозування політичних криз» та інші.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні,

доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема, на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання зовнішньої політики України» (Україна, Одеса, 2013 р.); на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Україна, Луцьк, 2013); на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Україна, Луцьк, 2014); на 4 Національному Політологічному Конвенті МАСПН: Політична наука (Україна, Одеса, 2014); на Науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (Україна, Одеса, 2014); на Всеукраїнській науково-практичній Інтернет – конференції «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (Україна, Львів, 2014) тощо.

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 11 публікаціях, 6 з яких надруковані в виданнях, які є фаховими з політології, у тому числі 1 – у зарубіжному виданні (Чехія).

Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження, та відповідає меті і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 196 сторінок. Список використаних джерел містить 198 найменувань (18 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та спеціальні політологічні методи, викладаються положення наукової новизни та практичне значення роботи, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У першому розділі «Поняття та сутність політичних криз: історико-бібліографічний аналіз», який складається з двох підрозділів, охарактеризовано розвиток теорії політичних криз, окреслено сучасні тенденції та еволюцію терміну, розглянуто теорію кризи владних інститутів, як складову кризи суспільства та управління.

У підрозділі 1.1. «Розвиток теорії політичних криз: сучасні тенденції та еволюція» аналізуються концептуальні підходи щодо політичної кризи починаючи з Аристотеля, Платона та Конфуція, які розглядали кризові явища скрізь призму напруженості та нестабільності. Більш пізні розробки

в цьому напрямку говорять про те, що політична криза розуміється вже не як тільки регресивне явище суспільного життя, але і як основа для позитивних новацій. Виникають безліч різних трактувань щодо кризи, стабільності, напруженості в суспільстві та політичній діяльності. Деякі вчені, наприклад, Т. Гоббс бачив причину політичних і соціальних криз в природі і пристроях людини.

Загалом, до вивчення політичної кризи на сьогодні сформувало досить багато теоретичних підходів та концепцій. Зокрема, політична криза розглядається в контексті: суспільного договору і демократичного принципу поділу влади (Д. Медісон, Ш. Монтеск'є, Ж. Руссо); класового підходу (К. Маркс); теорії суспільно-економічних формацій і конфлікту класів (В. Ленін); загальної конфліктології (Г. Зіммель, Г. Гегель, К. Маркс, А. Сміт, А. Токвіль); біологічного напрямку (С. Вільсон, А. Гелен); транзитології (Р. Даль, О. Доннел, А. Лейпхарт, Х. Лінц, С. Ліпсет, Н. Луман, С. Хантінгтон); економічного підходу (Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, М. Бухарін); теорії кругообігу суспільного капіталу (М. Туган-Барановський); теорії катастроф (І. Пригожин); тектології (А. Богданов); синергетики (А. Венгеров); теорії іманентного розвитку суспільства (Е. Дюркгейм, Н. Смелзер); теорії кризового та антикризового управління (О. Лербінгер, М. Реджестер, Дж. Ларкін, Г. Чейз); теорії міжнародних відносин та безпеки в умовах глобалізації (Р.Фішер, С.Хантінгтон) тощо.

Визначено, що поняття політичної кризи, методологія та прикладний інструментарій її регулювання, який дозволяє прогнозувати і на цій основі мінімізувати її негативні наслідки, в українській науці розроблений досить слабо. У світовій політичній науці, навпаки, цій тематиці приділяється значно більше уваги. Проблематика криз розглядається в якості необхідних регуляторів політичного розвитку, що дозволяють суспільній системі перейти від неефективних форм розвитку до більш стійких та стабільних. Зазвичай в дослідженнях приділяється увага окремим сторонам кризи та її наслідкам. Тому, є необхідність у комплексних досліджень політичних криз в аспекті їх системності та постійної зміни форм та проявів.

У підрозділі 1.2. *«Теорія кризи владних інститутів, як складова кризи суспільства та управління»* визначено, що поняття «політична криза» в політології вживається по відношенню до політичної влади. Криза політичної влади — це криза, яка проявляється в нездатності владних структур проводити політику в інтересах основної маси населення країни або соціальної групи, що привела їх до влади; у встановленні в суспільстві норм регуляції політичних відносин, які не приймаються їм як авторитетні; у діяльності державного апарату, який керується лише своїм специфічним інтересом; в деформації вертикальних владних відносин між центральними та місцевими органами влади; в загостренні протиріч між гілками влади; в коруптованості, зрощуванні політичної еліти з кримінальними

структурами та інше. Тобто, це така політична ситуація, коли маси або соціальна група, класи відкрито висловлюють своє невдоволення політикою, що проводиться верхами. Політична еліта втрачає соціальну опору і далі, криза влади призводить, як правило, до відставки уряду, але залежно від ситуації, що склалася, вона може привести і до посилення влади уряду, встановлення диктатури, або до революційної активності мас і повалення цього уряду.

В цьому аспекті аналізується позиції таких вчених як М. Вебер, М. Крозьє та Р. Дарендорф. Визначено, що концепція М. Крозьє окреслює рамки кризових явищ в політиці скрізь призму політичної дії. Науковець дає ґрунтовні та змістовні характеристики теорії влади, бюрократії, реформ, представляє цілісне уявлення про підходи до проблеми політичної кризи, яка, на його думку, становить основу політичного аналізу всіх процесів сучасного французького суспільства.

У висновках до першого розділу визначено, що політична криза несе в собі найбільш небезпечний потенціал для суспільства та політичної системи, крім того, практично всі соціально-економічні кризи мають політичні наслідки, що може привести до розвалу системи в цілому. Політична криза має ряд своїх, суто специфічних особливостей: вона дуже обмежена у часі, вона проходить в режимі обмеженого доступу до ресурсів і вимагає термінового прийняття політичних рішень.

У другому розділі «Методологічні проблеми феномену політичної кризи», який складається з двох підрозділів, аналізуються базові, якісні характеристики політичної кризи, поняття, категорії, які розкривають сутність та природу політичної кризи, дається аналіз теорії кризи, катастрофи та динамічного хаосу в рамках політичного розвитку цивілізацій.

У підрозділі 2.1. «Базові, якісні характеристики політичної кризи: категоріальний аспект» відзначено, що ґрунтовне розуміння політичної кризи можливе шляхом надання змістовної характеристики суміжним поняттям, які або доповнюють сутність політичної кризи та розкривають її природу, або протиставляють себе такому політичному явищу, або ж є складовими елементами її структури. Насамперед, це стосується таких понять як стабільність, безпека, здатність функціонувати, стійкість, визначеність, рівновага, незмінність, політична система, кризова ситуація, політична смута, політичний конфлікт тощо.

Обґрунтовано, що політична криза має специфічні риси, обумовлені політичним характером сфери її зародження і протікання. Однак, динамічність політичного процесу і постійне розширення політологічного знання об'єктивно зумовлюють різноманіття підходів до осмислення категорії політичної кризи. Результати аналізу співвідношення політичної кризи з суміжними категоріями дозволили визначити досліджуване явище як форму політичного процесу, його переломний момент, що характеризується

перехідним станом у розвитку політичної системи суспільства, його дестабілізацією на основі загострення протиріч в існуючих політичних відносинах.

Політична криза має свою структуру, єдність і взаємопроникнення елементів якої забезпечує її цілісність як соціально-політичного феномену, можливість зародження, розвиток і існування в різні періоди функціонування політичної системи, в різних формах і режимах. Як багатогранне і складне утворення, політична криза має типи і різновиди, володіє специфічними особливостями.

У підрозділі 2.2. «Теорії кризи, катастрофи та динамічного хаосу в політичному розвитку цивілізацій» обґрунтовано, що реальність соціально-політичних криз у життєдіяльності суспільства обумовлює нагальну потребу в подальшій науково-теоретичній розробці методів їх подолання, покликаних надати практичну допомогу політикам в пошуку ефективних засобів попередження, вирішення і мінімізації наслідків кризових явищ. Це забезпечує актуальність звернення до аналізу кризових явищ в їх співвідношенні з теорією катастроф, застосування синергетичного підходу розуміння соціального порядку та цивілізації; аналізу концепції Ф. Ніцше до визначення соціальної кризи та катастрофи, думки А. Богданова щодо природи соціальної кризи. Визначено, що теорія катастроф допомагає сконструювати еволюційне дерево альтернативних шляхів вирішення політичної кризи, відволікаючись від внутрішніх механізмів, діючих на перехрестях історії систем. Сьогодні, найбільш актуальною для нашого суспільства та політичного процесу є фаза переходу до хаосу. Саме системи з ривками свободи показують варіантність сценаріїв входження в хаос.

У висновках до другого розділу визначено, що криза є складним та різноманітним явищем, для вивчення якого потрібна методологія різних наук: політології, економіки, соціології, міжнародних відносин, публік рілейшнз, психології. У дослідників з кожної області склався свій, унікальний погляд на цю проблему, своя методологія в підході до даного явища. Політологічні та соціологічні дослідження носять більш теоретичний характер, а дослідження криз у галузі міжнародних відносин і публік рілейшнз – більш прикладний. Найбільш вагомий внесок у дослідження теорії кризи внесли вчені економісти та міжнародники, особливо початку та середини ХХ століття. Прогнозування і керування кризовими ситуаціями є частинами економічної теорії, але в даний час набувають все більшої актуальності для аналізу кризових явищ в політичній діяльності та сучасному політичному процесі.

У третьому розділі «Причино-факторний аспект виникнення політичної напруженості та кризових явищ», який складається з двох підрозділів, в яких розкриваються причини виникнення політичної напруженості, здійснюється типологізація політичних криз, дається

характеристика властивостей та специфіки виникнення різновидів політичних криз.

У підрозділі 3.1. «Поняття та причини виникнення політичної напруженості» здійснено аналіз політичної напруженості та кризових явищ в рамках причин їх виникнення та рівнях прояву. Зазначено, що у будь-якому суспільстві завжди є якийсь рівень політичної напруженості. Низький рівень політичної напруженості формує політичне невдоволення, а при подальшому збільшенні веде до політичного відчуження. Високий рівень є сприятливим ґрунтом для різного роду соціально-політичних протестів, від конвенціональних до неконвенціональних. Також, окреслено головні причини виникнення політичної напруженості і відзначено, що вона виникає в результаті стійкої тривалої ситуації невирішення протиріч: розбіжності між проголошеними цінностями і реальними діями; усвідомлення суб'єктами того, що подальше задоволення їх потреб перебуває під загрозою; частина суб'єктів політики не може реалізувати свої інтереси; неадекватна реакція влади на виникаючі стихійні обставини. Крім того, причинами політичної напруженості в суспільстві та кризових явищ в політичному процесі можуть стати й природні аномалії, які докорінно змінюють умови життя людей на території даної держави або політичні, природні та техногенні катастрофи, які викликали порушення діяльності системи політичного управління, загострення протиріччя між відживаючими і виникаючими елементами політичної системи, зовнішньополітичні події.

У підрозділі 3.2. «Типологія політичних криз: особливості виникнення різновидів» характеризуються головні засади щодо класифікації політичних криз: за середовищем протікання виділяються зовнішньополітичні і внутрішньополітичні кризи; за масштабом та обсягом політичних явищ зовнішньополітичні кризи підрозділяється на глобальні (світові), регіональні та локальні кризи, а внутрішньополітичні – на загальнонаціональні, регіональні та місцеві кризи; залежно від характеру і технологічного впливу на політичну реальність можна виділити еволюційно-реформістську і революційну політичні кризи; з точки зору публічності та гласності виділяють відкритий (явний) і прихований (латентний) типи політичної кризи; за характером впливу на політичну систему виділяється внутрішньосистемна криза, міжсистемна криза та надсистемна криза.

Науковці сьогодні виділяють такі найбільш типові для перехідних суспільств політичні кризи: криза ідентичності, яка викликана суперечностями, пов'язаними з відмовою від старих і пошуком нових систем цінностей, ідей, символів; криза розподілу матеріальних і духовних благ; криза легітимності породжується розчаруванням частини населення глобальною стратегією; криза участі зумовлена тим, що процеси лібералізації сприяють розширенню включення громадян у політичні процеси і легальному прояву різних ідеологічних течій; криза

проникнення, яка проявляється у розбіжності процесів перетворень у різних регіонах країни (саме цей тип сьогодні є найбільш актуальним на нашого суспільства).

Також, окремо аналізуються особливості військово-політичної кризи, її ознаки та характеристики. Сутнісні характеристики військово-політичної кризи дозволяють відрізнити її від інших міждержавних кризових ситуацій, таких як дипломатичні кризи, які проявляються в напрямку жорстких дипломатичних нот, видворення дипломатичних співробітників закордонної країни і навіть в розриві дипломатичних відносин.

У висновках до *третього розділу* визначено, що джерела політичних криз поділяються на позасоціальні, соціальні та комбіновані. До перших відносяться ті численні джерела політичної напруженості, які базуються на певних рисах агресивності людини, почуттях страху, паніки, голоду та інших інстинктивних мотиваціях її поведінки. Зумовлені такими факторами політичні кризи виступають у вигляді народних самосудів, голодних бунтів, терористичних акцій, інших нерациональних акцій.

Специфічним джерелом політичних конфліктів є також протиріччя проміжного характеру, що відображають взаємозв'язок людини та природи, де обидві сторони вносять свій внесок у розвиток конфлікту. Зокрема, це конфлікти, викликані політичними наслідками екологічних катастроф, аваріями на атомних станціях або великих підприємствах. Такі масштабні конфлікти пов'язані з врегулюванням соціальних наслідків, викликаних не тільки стихійними лихами, а й самою людиною, яка збільшує ці події.

В *четвертому розділі «Технології врегулювання та прогнозування політичних криз в сучасному політичному процесі»* складається з двох підрозділів, в яких дається аналіз структури процесу врегулювання політичних криз та аналізується методика діагностування та сучасні засоби прогнозування політичних криз.

У *підрозділі 4.1. «Структура процесу врегулювання політичних криз»* вивчається процес врегулювання політичних криз. Зазначено, що врегулювання політичної кризи є своєрідною ланкою між теорією і практикою і дозволяє виявити як безпосередні теоретичні особливості цього процесу, так і методи та технології застосування його в політиці. При цьому, процес врегулювання політичних криз носить досить складний і суперечливий характер. Суперечливість його полягає в тому, що він одночасно є частиною політології і включає в себе методологію та інструментарій різних наук, від психології до міжнародних відносин. Політичний аспект врегулювання кризових ситуацій передбачає використання методів конфліктології та антикризового управління.

Визначено, що врегулювання політичних криз слід розглядати, як цілісну систему, до якої включені: вироблення заходів щодо запобігання політичної кризи, розробка та реалізація особливих заходів з управління

в умовах кризи з метою її недопущення, подолання, завершення і вирішення, комунікаційна політика в кризових ситуаціях, розробка стратегії і тактики, мінімізація втрат, а також прийняття політичних рішень у кризових ситуаціях.

У підрозділі 4.2 «Методика діагностування та сучасні засоби прогнозування політичних криз» окреслюються методи діагностування та прогнозування політичних криз в аспекті сучасних політичних змін. Визначено, що діагностика політичних криз – це засіб одержання достовірної якісної інформації про реальні можливості здійснення політичного проекту на початковій стадії політичної кризи і основа для введення в дію особливих методів і механізмів політичного менеджменту. Спираючись на результати діагностичних і превентивних досліджень різних сторін політичної діяльності, політичні менеджери і представники політичної еліти мають можливість приступити до розробки рефлексивної моделі антикризового управління своїм політичним проектом. Діагностика дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки в дисфункціях політичного процесу, а потім переходити до побудови пояснювальної та прогнозуючої моделей функціонування і розвитку політичного проекту, здійснюючи при цьому попередження його кризи.

Методи діагностування можна поділити на: аналітичні, експертні, лінійні, динамічне програмування та математичне моделювання тощо. Найбільш часто при діагностиці політичної кризи використовуються багатofакторні математичні моделі. Альтернативою кількісних моделей діагностики політичних криз є якісні методики прогнозування та діагностики кризового стану політичного процесу.

Одним з найважливіших факторів у діагностуванні та прогнозуванні кризових ситуацій є фактор часу. Він визначає характер проведення діагностики. Як правило, при діагностиці політичних криз розглядаються не тільки статичні значення показників, а зміна їх стану протягом певного періоду часу.

У висновках до четвертого розділу зазначається, що врегулювання політичних криз є ключовим поняттям даного дослідження. Визначено, що існують чіткі обмеження між поняттями кризового та антикризового управління, ризик менеджменту та управління конфліктами. Антикризове політичне врегулювання має більш політологічну основу, ніж інші поняття. Крім того, воно чітко детерміновано в часі і є або реакцією на вже існуючу кризу, або врегулювання починається із ситуації передкризової. Тим не менш, багато механізмів та методів з економіки застосовні і працюють в політиці. Врегулювання політичних криз часто передуює їх вирішенню, і, хоча ці поняття розмежовані між собою, слід розглядати без відриву один від одного.

У структурі цього процесу виділяються: стратегія і тактика, прийняття політичних рішень в кризових ситуаціях і антикризова інформаційна політика. Всі ці три складових мають найважливіше значення, тому, що вони відповідають умовам, необхідних для врегулювання криз. Головний же критерій успіху – це бути підготовленими до кризової ситуації, і при цьому, всі ці три компоненти зможуть працювати в режимі обмежених ресурсів.

У **Висновках** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Доведено, що конфлікти, кризи є найбільш поширеним джерелом і формою політичних змін, у зв'язку з чим розробка технологій управління і контролю за ними, які дозволяють знизити витрати конкуренції за владу і зменшити власні втрати в цьому напрямку, стають завданням першорядної важливості для будь-якого учасника політичних відносин і тим більше для правлячого режиму.

Визначено, що складовими елементами політичної кризи є предмет політичної кризи, що виражає сутність протиріч між учасниками спору; джерела політичних криз; привід політичної кризи; суб'єкти політичних криз; інтереси, сприйняття і позиції суб'єктів; засоби вирішення кризової ситуації; характер кризи;

Предметом політичної кризи є дефіцит специфічних ресурсів – державної влади, елементів владних інститутів, політичних статусів і ролей соціальних груп, цінностей і символів, які є базою політичної влади, і в цілому даної політичної спільності. Широке коло джерел політичної кризи міститься в її соціальних факторах і засадах. Ці детермінанти вкрай різноманітні і можуть бути пов'язані зі специфікою тих чи інших сфер політики (внутрішньодержавної та міжнародної), з характером суб'єктів (індивідуальних, групових, масових), а також з іншими аспектами.

Можна виділити такі основні причини, що лежать в основі політичної конфронтації. Насамперед, це різноманітні форми і аспекти суспільних відносин, що визначають неспівпадання статусів суб'єктів політики, їх рольових призначень і функцій, інтересів і потреб влади, а також нестача ресурсів і т.д. Такі, умовно кажучи, об'єктивні джерела протиріч, мають високі шанси стати політичними конфліктами. Вони, наприклад, фіксують розбіжності статусів між правлячою елітою і контрелітою, різними групами інтересів, тими чи іншими державами, регіонами і т.д.

З предметом політичної кризи тісно пов'язаний привід політичної кризи, який зазвичай є відправною точкою розвитку відкритої форми кризи. Суб'єкти політичних криз є безпосередніми його учасниками (як активними, і так і пасивними). Учасників криз характеризують такі параметри як чисельність і якісний склад. Інтереси та позиції суб'єктів розкриваються в їх меті, в їх конкурентній взаємодії, в ставленні до контрагентів, в сприйнятті

конфлікту та в інших суб'єктивних характеристиках поведінки сторін. Сторони кризи можуть декларувати свої цілі як явно, так і в прихованій завуальованій формі. Особливо, це притаманне дипломатичним відносинам, де часто застосовується принцип «подвійних стандартів» для вирішення тих чи інших політичних криз на догоду політичній чи іншій доцільності.

Засоби вирішення кризової ситуації характеризують типові ресурси, способи, прийоми взаємодії. Сучасний світ став складним механізмом, що вимагає для свого стійкого і безпечного розвитку бути більш обережними і приймати більш продумані рішення, що враховують інтереси все більшої кількості учасників.

Характер кризи, розкриває найбільш типові відносини конкуруючих сторін, жорсткість або пластичність займаних ними позицій, здатність до модифікації предмета спору, залучення посередників і т.д.

Визначено, що виділення основних структурних елементів політичної кризи обумовлює певне розуміння її процесуальних властивостей або найбільш загальних особливостей протікання конкурентного спору сторін. У зв'язку з цим, виділяються різні фази політичної кризи і, зокрема, приховане (латентне) протікання кризи, при якому протиріччя між тими чи іншими суб'єктами не виражаються в їх активних політичних діях, формах відкритого протистояння, але завдають чи спрямовуються на завдання шкоди супернику.

Щодо сучасних тенденцій розвитку політичних криз на сучасному етапі, то визначено, що відбувається посилення їх транскордонного характеру. Сучасні кризи все більше набувають транснаціонального характеру. Їх витoki раніше знаходилися на місцевому чи регіональному рівні, але наслідки все більш стосуються цілих регіонів світу і навіть континентів. У майбутньому, закономірно очікувати зростання кількості політичних криз, які не мають не тільки географічних (національних), а й часових меж, тобто має місце розвиток трансгенераційних криз, які переходять із покоління в покоління.

Визначено, що сьогодні відбувається інформатизація криз, яка проявляється в зростанні ролі засобів масової інформації як джерел та факторів криз. Саме ЗМІ формують громадське сприйняття і оцінку тих чи інших подій, трактування яких може здійснити вирішальний вплив на їх подальший розвиток. Представляється, що в перспективі значення фактора ЗМІ щодо проблеми політичних криз зростатиме. При цьому ЗМІ, ймовірно, будуть особливо зацікавлені у висвітленні масштабних катастроф і криз, які ініціюються чутками, провокаціями і т.п., виникаючими через небажання уповноважених органів чи органів влади повноцінно коментувати ситуацію яка виникла, або приховують інформацію від громадян.

Зазначено, що на сучасному етапі відбувається політизація криз та їх наслідків. Кризи завжди були політичним феноменом: або за характером

свого генезису, або за формою, або за наслідками реалізації. Вони також завжди були одним з важливих і, в той же час, найбільш важких предметів обговорень і переговорів у політичних колах. Таким чином, політичний вимір кризи простягається далеко за тимчасові межі конкретних подій і їх найближчих наслідків. Політологи, соціологи, історики, фахівці з військової стратегії, спеціалісти в галузі управління кризовими ситуаціями намагаються не тільки аналізувати політичну кризу як важливу соціальну подію з метою адекватної оцінки, але й виробити відповідні рішення з урахуванням практичного досвіду. Крім того, політичні діячі схильні інтерпретувати прояви політичної кризи у вигідному для себе світлі, використовуючи ці фактори для обґрунтування та виправдання прийнятих ними заходів, а також критики дій колишніх політичних лідерів і нинішніх конкурентів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Забеліна І.О. Засоби прогнозування політичних криз / І.О. Забеліна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. №7. – 210 с.
2. Забеліна І.О. Поняття та сутність політичних криз / І.О. Забеліна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. № 49. – С. 344-353.
3. Забеліна І.О. Теорії кризи та катастрофи в політичному розвитку цивілізацій / І.О. Забеліна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. № 49. – С. 307-314.
4. Забеліна І.О. Діагностика та прогнозування політичних криз / І.О. Забеліна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. № 49. – С. 219-225.
5. Забеліна І.О. Теорії кризи та катастрофи в політичному розвитку цивілізацій / І.О. Забеліна // Політологічні записки: зб. наук. пр. – Луганськ, 2013. – Вип. № 7. – С. 332-338.
6. Забелина И. Понятие и основные черты военно-политических кризисов / И. Забелина // Европейский политико-правовой дискурс. – Чехия, 2014. – № 2. – С. 82-91.
7. Забеліна І.О. Модернізація як механізм врегулювання політичної кризи / І.О. Забеліна // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами Х Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 7-8 червня 2013 р. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2013. – С. 33-35.

8. Забеліна І. Поняття та причини виникнення політичної напруженості / І. Забеліна // Актуальні питання зовнішньої політики України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 13 грудня 2013 року. – Одеса, 2013. – С. 234-236.

9. Забеліна І.О. Сутність природи соціально-політичних криз / І.О. Забеліна // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 травня 2014 р.). Т. 2 . – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 182–183.

10. Забеліна І.О. Суспільно-політична криза / І.О. Забеліна // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 13-14 червня 2014 р.) / уклад. Л.М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 14-16.

11. Забеліна І.О. Соціально-політичні кризи та їх можливі наслідки у життєдіяльності суспільства. [Електронний ресурс] / І.О. Забеліна // Всеукраїнська науково-практична Інтернет – конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події», Львів, 2014. – Режим доступу: <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/folder/view.php?id=8329>

АНОТАЦІЯ

Забеліна І.О. Форми політичних криз та механізми їх врегулювання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертація присвячена аналізу політичної кризи, яка розглядається як багатofакторна динаміка політичного процесу і діє на основі теорії стратегічного реформування суспільства та сталого розвитку в аспекті нової цивілізаційної моделі. Визначається, що усі концепції пов'язані з моделями розвитку, зокрема політичного, і це забезпечує відповідний динамічний тип стабільності. Але, при цьому акцент повинен бути зроблений саме на динаміці процесу, що дозволить вчасно реагувати на виникнення політичної кризи.

Визначено, що основною проблемою для України є не питання про формування політичного процесу в структуру якого не входить політична криза, а питання про визначення комплексної методології діагностування та прогнозування сучасних політичних криз. Це, з одного боку, дасть можливість здійснення переходу сучасної політичної ситуації на більш високий перспективний рівень розвитку, але при цьому, буде забезпечено гармонійність та рівновагу між кризовими явищами та стійкими процесами.

Обґрунтовано, що політична криза є системою, з відповідними структурними елементами, що виконують свої специфічні функції

і забезпечують кризовий розвиток. Тобто, саме елементи політичної кризи в процесі взаємодії один з одним забезпечують так званий кризовий розвиток, дають можливість політичній ситуації розвиватися і політична криза переходить із однієї фази до іншої. Саме в такому випадку, можливий перехід до фази вирішення або врегулювання політичної кризи.

Ключові слова: конфлікт, спір, криза, політична криза, катастрофа, політичний розвиток, напруженість, стабільність.

АННОТАЦІЯ

Забеліна І.О. Форми політичних кризисів та механізми їх регулювання. – Рукопис.

Дисертація на соискание научної ступені кандидата політичних наук по спеціальності 23.00.02 – політичні інститути і процеси. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертація присвячена аналізу політичного кризису, яка розглядається як багатофакторна динаміка політичного процесу і діє на основі теорії стратегічного реформування суспільства і стійкого розвитку в аспекті нової цивілізаційної моделі. Визначається, що всі концепції пов'язані з моделями розвитку, в частині політичного, і це забезпечує відповідний динамічний тип стабільності. Але, при цьому акцент повинен бути зроблений саме на динаміці процесу, що дозволить своєчасно реагувати на виникнення політичного кризису.

Визначено, що основною проблемою для України є не питання формування політичного процесу, в структуру якого входить політичний кризис, а питання об'єднання комплексної методології діагностики і прогнозування сучасних політичних кризисів. Це, з однієї сторони, дає можливість здійснення переходу сучасної політичної ситуації на більш високий перспективний рівень розвитку, але при цьому, буде забезпечена гармонічність і рівновага між кризовими явищами і стійкими процесами.

Обґрунтовано, що політичний кризис є системою, з відповідними структурними елементами, які виконують свої специфічні функції і забезпечують кризове розвиток. Тобто, елементи політичного кризису в процесі взаємодії один з одним забезпечують так зване кризове розвиток, дають можливість політичній ситуації розвиватися і політичний кризис переходить з однієї фази в іншу. Саме в такому випадку, можливий перехід до фази рішення або врегулювання політичного кризису.

Определено, что политический кризис несет в себе наиболее опасный потенциал для общества и политической системы, кроме того, практически все социально-экономические кризисы имеют политические последствия, что может привести к развалу системы в целом. Политический кризис имеет ряд своих, сугубо специфических особенностей: возможности выбора во времени, он проходит в режиме ограниченного доступа к ресурсам и требует срочного принятия политических решений.

Обосновано, что кризис является сложным и разнообразным явлением, для изучения которого требуется методология различных наук: политологии, экономики, социологии, международных отношений, психологии. У исследователей из каждой области сложился свой, уникальный взгляд на эту проблему, своя методология в подходе к данному явлению. Политологические и социологические исследования носят более теоретический характер, а исследования кризисов в области международных отношений – более прикладной. Сегодня наиболее актуальными и необходимыми с практической точки зрения является прогнозирование и управление кризисными ситуациями, особенно, в современном политическом процессе.

Очерчены источники политических кризисов, которые делятся на внесоциальные, социальные и комбинированные. К первым относятся те многочисленные источники политической напряженности, которые базируются на определенных признаках агрессивности человека, чувствах страха, паники, голода и других инстинктивных мотивациях его поведения. Обусловленные такими факторами политические кризисы выступают в виде народных самосудов, голодных бунтов, террористических акций фанатиков, других нерациональных акций. Специфическим источником политических конфликтов являются и противоречия промежуточного характера, отражающие взаимосвязь человека и природы, где обе стороны вносят свой вклад в развитие конфликта. В частности, это конфликты, вызванные политическими последствиями неполитических катастроф, аварий и т.п.

Отмечается, что урегулирование политических кризисов является ключевым понятием данного исследования. Определено, что существуют четкие ограничения между понятиями кризисного и антикризисного управления, риск-менеджмента и управления конфликтами. Антикризисное политическое урегулирование должно иметь именно политологическую основу, оно четко детерминировано во времени и является либо реакцией на уже существующий кризис или урегулирование начинается с ситуации предкризисной. Тем не менее, многие механизмы и методы экономического характера применимы и работают в политике. Урегулирование политических кризисов часто предшествует их решению,

и, хотя эти понятия разграничены между собой, следует рассматривать их во взаимосвязи. В структуре этого процесса выделяются: стратегия и тактика, принятие политических решений в кризисных ситуациях и антикризисная информационная политика. Все эти составляющие имеют важнейшее значение, потому что они соответствуют условиям, необходимым для урегулирования кризисов.

Ключевые слова: конфликт, спор, кризис, политический кризис, катастрофа, политическое развитие, напряженность, стабильность.

SUMMARY

Zabelina I.O. Forms of political crises that the mechanisms of their regulation. – Manuscript.

Thesis for the Ph. D. degree in political science, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

Thesis is devoted to the analysis of the political crisis, which is considered as multifactor dynamics of the political process and acts on the basis of the theory of strategic reform of society and sustainable development in the aspect of the new model of civilization. Determined that all the concepts related to the development of models, in particular political, and it provides the appropriate type of dynamic stability. But, with the emphasis should be placed exactly on the dynamics of the process that will enable a timely response to the emergence of the political crisis.

Determined that the main problem for Ukraine is not the question of the formation of the political process, the structure of which includes a political crisis, and the question of the definition of an integrated methodology for the diagnosis and prediction of the current political crisis. This, on the one hand, enable the transition of contemporary political situation to a higher level of perspective, but it will ensure the harmonious and balance between crises and sustainable process.

Substantiated that the political crisis is a system with the appropriate structural elements that perform their specific functions and provide crisis development. That is, the elements of the political crisis in the process of interaction with each other provide the so-called crisis development, provide an opportunity to develop the political situation and the political crisis moves from one phase to another. It is in this case, a transition to a phase of a decision or settlement of the political crisis.

Keywords: conflict, controversy, crisis, political crisis, disaster, political development, tension stability.